

Гаврилюк Людмила Володимирівна –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
КНУВС, капітан міліції

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розкрито зміст поняття "кримінально-процесуальне правопорушення" та охарактеризовано його складові частини. Наведено класифікацію кримінально-процесуальних правопорушень за їх ознаками.

The meaning of notion "criminal-procedural infringements" is revealed and its constituents are characterized. A classification of "criminal-procedural infringements" by their characteristics is given.

За стадії досудового розслідування органи досудового слідства безпосередньо здійснюють діяльність з розкриття злочинів і виявлення винних осіб, сприяють попередженню і викорінюванню злочинів, охороні інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Як свідчить практика, вчинення слідчими дій, що виявляються в недбалості при розслідуванні кримінальних справ, у порушенні процесуальних норм, односторонності та неповноті дослідження обставин справи, призводить до прийняття незаконного рішення щодо кримінальної справи й незаконного притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності та порушення прав і законних інтересів учасників процесу.

У процесуальній літературі поняття "правопорушення" прийнято вважати терміном матеріального права. Більшість науковців виділяють такі види правопорушень, як кримінально-правові (злочини), цивільні, адміністративні й дисциплінарні. Унаслідок цього може скластися думка, що кримінально-процесуальних правопорушень і кримінально-процесуальної відповідальності у сфері кримінального судочинства не існує.

Проте, на думку Г.М. Ветрової, З.Ф. Ковриги, П.С. Елькінд, порушення кримінально-процесуального закону виступає фактичною підставою для кримінально-процесуальної відповідальності [1, с. 68; 2, с. 67; 3, с. 97].

Правопорушення – це порушення права, акт, супротивний праву його нормам, закону; вчинити правопорушення – значить "пеступити" право [4, с. 6]. У юридичній літературі існують різні погляди щодо поняття, сутності та складу правопорушення, зокрема, одним

із визначень правопорушення є суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія чи бездіяльність), яке порушує норму права. Його характерною ознакою є протиправність дії або бездіяльності суб'єкта суспільних відносин. Ідеться про порушення встановленого правопорядку, невиконання покладених на фізичних і юридичних осіб обов'язків тощо [5, с. 48].

На думку І.С. Самощенка, до ознак правопорушення належать:

- 1) особлива різновидність поведінки людей;
- 2) акт поведінки людей, які досягли встановленого законом віку, і які можуть керувати своїми діями, можуть володіти своїми поступками;
- 3) відступ від вимог права, це – порушення конкретного імперативного юридичного обов'язку або використання права не за призначенням (зловживання правом);
- 4) правопорушенням є не будь-яке протиправне діяння, а лише вчинене навмисно, або з необережності [6, с. 5–6].

Диференціюючи загальне поняття правопорушення стосовно кримінально-процесуального правопорушення, на нашу думку, воно має притаманні лише йому ознаки, які можна поділити на такі групи:

1) кримінально-процесуальні правопорушення, які пов'язані з недотриманням слідчим конституційних прав і свобод громадян на досудовому слідстві;

2) кримінально-процесуальні правопорушення, які виражаються у суттєвому порушенні норм кримінально-процесуального закону і в неправильному застосуванні норм кримінально-процесуального закону, що виявляється у неповноті та односторонності дослідження обставин кримінальної справи;

3) кримінально-процесуальні правопорушення, які вчиняються слідчим безпосередньо під час прийняття рішення щодо кримінальної справи та під час проведення слідчих дій по кримінальній справі:

правопорушення, вчинені слідчим ненавмисно, через недостатній рівень знань, досвіду в ситуації, що склалася на момент розслідування кримінальної справи (тобто, на думку слідчого, він діє, дотримуючись норм КПК України, і вважає, що його дії або бездіяльність правомірні);

правопорушення, вчинені слідчим навмисно, шляхом недотримання вимог кримінально-процесуального закону, хоча сам слідчий вважав, що його нехтування нормами кримінально-процесуального закону перешкоджає досягненню істини у кримінальній справі;

4) правопорушення слідчого, залежно від того, ким і на якій стадії досудового розслідування їх було виявлено:

ті, що виявлені безпосередньо самим слідчим й усунені шляхом прийняття ним законного, обґрунтованого рішення по кримінальній справі;

виявлені начальником слідчого відділу під час здійснення ним відомчого контролю;

виявлені прокурором у процесі здійснення прокурорського нагляду;

виявлені суддею під час розгляду кримінальної справи в суді;

виявлені іншими учасниками кримінального процесу;

Ураховуючи вищенаведене теоретичне поняття правопорушення та зміст і призначення кримінально-процесуального права, під кримінально-процесуальним правопорушенням слід розуміти одну із форм протиправної поведінки суб'єкта кримінального процесу у сфері кримінального судочинства, виражене в дії чи бездіяльності, а також у системі дій учасників кримінального судочинства і порушенні вимог та принципів кримінально-процесуального законодавства, що вчиняються внаслідок невиконання обов'язків або неналежного їх виконання.

Але для конкретизації визначення кримінально-процесуального правопорушення необхідно детально охарактеризувати його складові частини, тобто сукупність закріплених у кримінально-процесуальному законі ознак об'єктивного й суб'єктивного характеру, за наявності яких суспільно небезпечне діяння визнається конкретним кримінально-процесуальним правопорушенням, за вчинення якого винна особа несе кримінально-процесуальну відповідальність.

Як і кожне правопорушення, кримінально-процесуальне правопорушення, на нашу думку, містить чотири елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону.

Кожен злочин, незалежно від того, виражається він у дії чи бездіяльності, завжди є посяганням на певний об'єкт. Злочину, який ні на що не посягає, у природі не існує [7, с. 122].

До об'єкта кримінально-процесуального правопорушення можна віднести суспільні відносини, які охороняються нормами кримінально-процесуального права і які виникають з моменту порушення кримінальної справи, продовжуються на стадії досудового розслідування і закінчуються під час остаточного прийняття рішення по справі чи під час виконання вироку.

Об'єктивна сторона кримінально-процесуального правопорушення – це його зовнішня сторона, яку становлять протиправні діяння (дія чи бездіяльність), викликані ним у суспільстві небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і його наслідком. Якщо немає дії (бездіяльності), то немає і діяння загалом, як вияву активності особи, а є думка і т.д. Якщо немає шкоди для суспільних відносин, то це діяння не є суспільно шкідливим, а отже, і протиправним. Якщо немає причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) і шкодою, що настала, то це означає, шкода настала не внаслідок даної дії (бездіяльності), а внаслідок чогось іншого [6, с. 10].

Отже, такі три елементи, як дія (бездіяльність), наслідки та причинний зв'язок між ними, є обов'язковими елементами об'єктивної сторони кримінально-процесуального правопорушення.

Кримінально-процесуальні правопорушення вчиняють посадові особи, які проводять досудове слідство по кримінальних справах, а

також інші учасники кримінального процесу. Кримінально-процесуальне правопорушення слідчих виражається у помилках, що допущені під час провадження досудового слідства, та в невиконанні чи неналежному виконанні покладених на них законом обов'язків, що є наслідком їх дії чи бездіяльності під час провадження досудового слідства щодо кримінальних справ. До таких правопорушень можна віднести необґрунтоване взяття під варту, безпідставне пред'явлення обвинувачення, осудження та інше, що спричиняє велику моральну і матеріальну шкоду не лише особі, до якої застосувалися вищезазначені міри, а і її родичам та близьким людям, оскільки наслідком незаконних дій слідчого є втрата роботи й заробітку, що спричиняє матеріальну шкоду, та різні обмеження через наявність в особи судимості.

Таким чином, слідчі не виконують вимог ст. 2 КПК України, в якій зазначено, що "... завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний [8, с. 8]".

Провопорушення, вчинені шляхом бездіяльності, менш помітні, ніж правопорушення, вчинені шляхом дії, і потребують додаткових зусиль наглядових інстанцій при їх виявленні, тому важливе значення під час провадження досудового слідства мають заходи контролю за законністю діяльності слідчого, які спрямовані на запобігання порушень закону та на їх усунення, якщо вони вже допущені.

Так, згідно зі ст. 227 КПК України, прокурор наділений повноваженнями щодо здійснення нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства. Ця стаття надає прокурору право скасовувати незаконні й необґрунтовані постанови слідчих, повертати кримінальні справи органам досудового слідства зі своїми вказівками щодо провадження додаткового розслідування. Прокурор може також усунути особу, яка проводить дізнання, або слідчого від подальшого ведення дізнання або досудового слідства, якщо вони допустили порушення закону при розслідуванні справи [8, с. 473–474].

Для характеристики об'єктивної сторони кримінально-процесуального правопорушення також важливе значення має причинний зв'язок між протиправними діями й наслідками, що спричинені цими діями. Як слушно зазначають М.С. Кельман і О.Г. Мурашин: "... причинний зв'язок між протиправними діями та суспільно шкідливими наслідками має місце тоді, коли ці наслідки об'єктивно походять від цієї дії чи бездіяльності. Причинний зв'язок існує тоді, коли, по-перше, причина (діяння) у часі передуює наслідкам, по-друге, причина повинна викликати ці наслідки, по-третє, без цієї самої причини (без цього діяння) конкретні наслідки не настали б [9, с. 172–173]. Отже, встановлення причинного зв'язку є важливим елементом для вирішення питання, чи є ця дія (бездіяльність) кримінально-процесуальним пра-

впорушенням, і чи доцільно застосувати у цьому разі кримінально-процесуальну відповідальність.

Суб'єктами кримінально-процесуального правопорушення, на нашу думку, можуть бути лише суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності. Вичерпний перелік суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності наводить М.М. Міхеєнко, і поділяє їх на чотири групи. До першої групи він відносить державні органи й посадових осіб, які ведуть кримінальний процес: прокурор, орган дізнання, особа, яка проводить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, суд і суддя. До другої групи – приватних осіб, які здійснюють функції обвинувачення або функцію захисту від підозри, обвинувачення і захисту інших законних інтересів, а також осіб, які допомагають здійснювати їм ці функції: потерпілий, цивільний позивач і їх представники, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений (оправданий), його законний представник і захисник, цивільний відповідач і його представник та ін. До третьої групи він відносить представників суспільних організацій і трудових колективів. І до четвертої групи – осіб, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі: особа, яка заявила про злочин; особи, які дають пояснення слідчим органам, прокурору чи судді, свідок, експерт, керівник експертної установи, спеціаліст, перекладач, особи, які розуміють знаки німого чи глухого, поняті, поручитель, педагог, лікар та ін. [10, с. 139–140].

Таким чином, суб'єктами кримінально-процесуального правопорушення можуть бути особи, які виконують процесуальні функції, особи, які мають кримінально-процесуальні права та процесуальні обов'язки. Але в цьому разі діяльність прокурора, начальника слідчого відділу і судді має бути спрямована на виявлення, усунення та попередження кримінально-процесуальних правопорушень слідчого.

Суб'єктивну сторону процесуальних правопорушень становлять елементи, що характеризують психічне, вольове ставлення правопорушника до своїх дій, а також до наслідків правопорушення [2, с. 86]. Отже, суб'єктивна сторона кримінально-процесуального правопорушення – це певне психологічне ставлення суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності до своєї протиправної поведінки та її наслідків, що характеризується провиною, метою та мотивом вчинення кримінально-процесуального правопорушення.

Під провиною слід розуміти психічне ставлення слідчого до вчиненого ним кримінально-процесуального правопорушення і наслідків цього правопорушення.

Різними за своїм змістом є такі складові суб'єктивної сторони кримінально-процесуального правопорушення, як мотив і мета. Мотив зумовлює прийняття рішення діяти саме так, а не інакше, і пояснює психологічні причини вчинення правопорушення, а мета – це уявлення суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності про бажаний результат, до якого він прагне, вчинюючи правопорушення.

Таким чином, кримінально-процесуальне правопорушення має притаманну лише йому сукупність ознак суб'єктивного й об'єктивного характеру, за наявності яких суспільно небезпечне діяння визнається кримінально-процесуальним правопорушенням. На підставі цього можна стверджувати, що незаконне винесення слідчим постанови та необґрунтоване прийняття рішення щодо кримінальної справи може розцінюватися як вчинене слідчим кримінально-процесуальне правопорушення.

З огляду на вищевикладене, вважаємо за доцільне внести доповнення до кримінально-процесуального законодавства: ст. 114 із зн. 1 "Повноваження начальника слідчого відділу" доповнити частиною такого змісту: "Начальник слідчого має право відсторонити слідчого від подальшого провадження досудового слідства по справі, якщо ним допущені суттєві порушення вимог чинного КПК України, під час розслідування кримінальної справи та доручити провадження по цій кримінальній справі іншому слідчому".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Ветрова Г. Н. – М. : Наука, 1987. – 111 с.
2. Коврига З. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Коврига З. Н. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 191 с.
3. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / Элькин П. С. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1976. – 143 с.
4. Малеин Н. С. Правонарушение : понятие, причины, ответственность / Малеин Н. С. – М. : Юрид. лит., 1985.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998- ISBN 966-7492-00-1 Т. 5: п-с. – 2003. – 736 с.
6. Самощенко И. С. Правонарушение и юридическая ответственность / И. С. Самощенко. – М. : М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. ВЮЗИ. – М., 1966.
7. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / Трайнин А. Н. – М. : Госюриздат, 1957. – 361 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 ч. / за заг. ред. В. Т. Малярєнка, В. Г. Гончарєнка. – [2-ге вид., перероб. та допов.]. – К. : ФОРУМ, 2004.
9. Кельман М. С. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами) : [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.
10. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / Михеєнко М. М. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.